

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

BÁTKY Zsigmond

Kultúrakörök és kultúrarétegek Afrikában

Eredeti közlés/Original publication:

Földrajzi Közlemények, XXXIV. köt., X. füzet, 434–440. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.181

Dátum/Date: 2012. december/December 27.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B.WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

Bátky Zsigmond: Kultúrakörök és kultúrarétegek Afrikában, *AHU MATT*, 2012, **pp. 1–9. old.**, No. 000.000.181, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Magyarországi nagyobb könyvtárak

KULCSSZAVAK

Leo Frobenius, afrikai kultúrák története, afrikanische Kulturkunde, African culture history, kultúrakör, kulturkreis, culture area, afrikai kultúrakör, afrikanische Kulturkreis, African culture area, Bernhard Ankermann, Fritz Gräbner

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-

TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikaisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

KULTÚRAKÖRÖK ÉS KULTÚRARÉTEGEK AFRIKÁBAN

Bátky Zsigmond

Az ún. földrajzi módszert Ratzel Frigyes hozta be a néprajzba. Ez egyszerűen abból áll, hogy egy adott néprajzi tárgynak (pld. nyíl, ékszer, eszköz stb.) vagy tárgycsoportnak (magától értetődőleg regionális variánsaival együtt) földrajzi elterjedését nagy területen, néha az egész földön megállapítjuk s ebből az egyes népek összeköttetésére, tehát történetére következtetéseket vagy eredményeket olvasunk ki. Legyen szabad itt közbeszúrnunk, hogy a tudományos vizsgálódásnak ezt az új formáját az a kételkedés támasztotta, amellyel Ratzel a néprajzi analógiák mibenlétéről szóló Bastian-féle tant fogadta, amelyről közlőnyünkben röviden már megemlékeztünk (1904. 162. 1.) Nem kell magyaráznunk, hogy ily irányú munkálkodásba csak akkor foghatunk bele, ha az induktívus kutatások – a jelen esetben a néprajzi leírások és múzeumok – elegendő anyagot adnak kezünkre.

A kivonatolt értekezés ebben a szellemi irányzatban mozog s a mint a tárgyalás menetén ki fog derülni: az a célja, hogy a négerség *tárgyi néprajzi* vagyonának eredetét; tehát egyben az afrikai kultúráét is a tudományos vizsgálódás mai készségével, annyira amennyire megvilágosítsa.

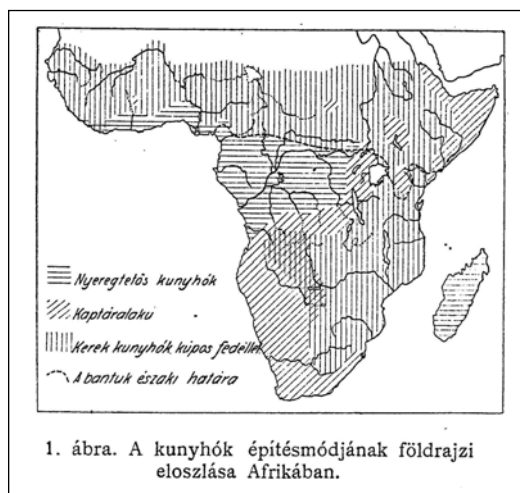
Kultúrahatások, amint tudjuk kelet és észak felől jöttek Afrikába s adtak lökéseket a tepsedő néger-civilizációnak. A kontinens nyugati fele a hatalmas kiterjedésű és szigettelen Atlanti óceánra tekintvén, minden összeköttetéstől el volt zárva. De az észak felől jövő hatásoknak útjában állott a Szahara s csak a Nilus völgyén volt nyitva az út számukra a nagy mocsarakig. Sokkal jelentékenyebbek a keleti impulzusok, amelyek Arábia és India felől jutottak ide. Afrika fennföldi jellegének megfelelően ezek a hatások igen nagy területeken terjedtek el, egymásra tolódtak s egymást sokszorosan áthatották. De ha a négerség anyagi kultúravagyonát elemzés alá vesszük, mégis meg tudunk itt különböztetni két hatalmas kultúraterületet, amelyek *eredetre nézve* különböznek egymástól.

Az egyik a nyugat-afrikai kultúrakör, amely nagyjában összeesik az 1. számú térképen a nyeregtetős kunyhóforma földrajzi elterjedésével. Kezdődik a Koanza folyónál, magában foglalja, az egész Kongó medencét a Tanganyikáig s északon a part mellett Libériáig húzódik.

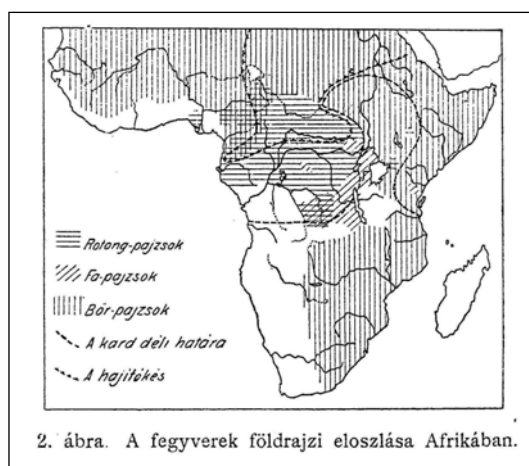
Ezzel szemben Afrika többi része a Szaharától délre, annyira egységes jelleget árul el, hogy azt mint egységet tekinthetjük. Ebben azonban több provinciát fogunk megkülönböztetni s látni fogjuk, hogy maga a művelődés is több egymás fölötti rétegből áll.

Most nézzük meg az egyes kultúravagyon-darabok földrajzi elterjedését. Még a nyugati kultúra területén mindenütt négyszögletes, nyeregtetős (homlokfalas, vértelkes) *kunyhókat* találunk, addig Afrika többi részében Madagaszkárt leszámítva (!)

kerek kunyhókban laknak a négerék. Ezek pedig vagy méhkasalakúak, azaz úgy készülnek, hogy körben, hajlós vesszőket dugdosunk a földbe s ezeket a csúcsban összehajlítjuk; vagy hengeres oldalúak, amikor a külön elkészített kúpos tetőt úgy kell rájuk emelni. (L. az 1. ábrát.)

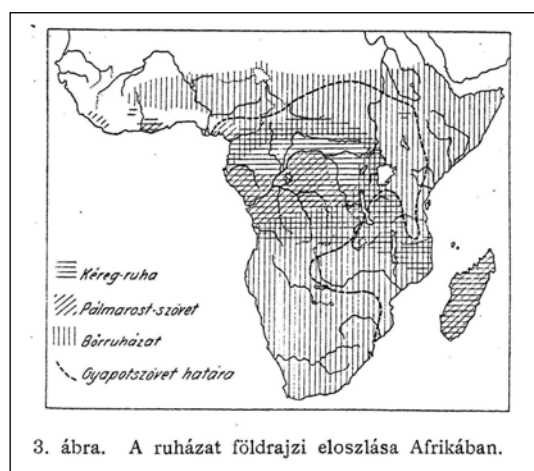
Ijjat és lándzsát egész Afrikában hordanak. Ott, ahol a hajítókés (bumerang-féle fegyver vasból) ismeretes, az íj hiányzik. Általános afrikai fegyver a *bunkó* hajításra és vágásra egyaránt. A *kard* csak Észak-Afrikában otthonos, de megtalálni a Kongo medencében is, a Tanganyikától északra azonban óriási területen hiányzik. Úgy a szudáni egyenes, mint az abessziniai görbe kard ázsiai eredetű. A *parittyá* ritka. A *pajzsok* háromfélék, ú. m. rotangból fonottak, fából és bőrből valók. Rotang pajzsok vannak Nyugat-Afrikában, kikészítetlen bőrből valók Dél-Afrikában, kikészített bőrből a Szudánban. Fapajzsok nagyobbára ott találhatók, ahol kaptár alakú kunyhók vannak. (2. ábra.)

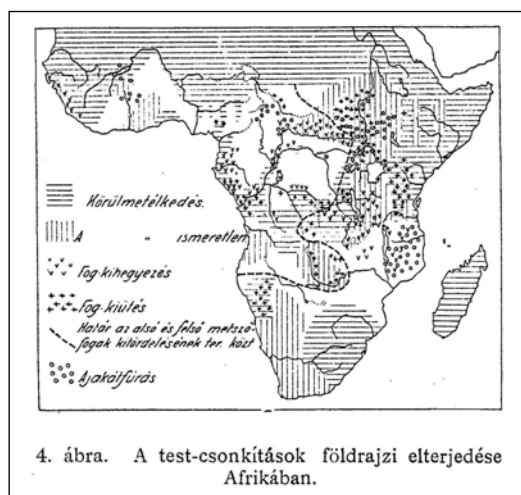
Ami a ruházat anyagát illeti, a nyugat-afrikai terület lakosai növényi anyagból, még pedig fakéregből készült ruhában járnak Ennek elterjedési határa túlmegy a nyeregtető házán. Itt van elterjedve a raphia-rostból szőtt ruha is.

Afrika többi részében a bőrruha dominál, amelyet kikészített vagy kikészítetlen bőrből szabnak. Ezeket erősen szorongatja a saját termésű gyapotból szőtt gúnya.

A viselet e két fajtájának megfelelnek nagyjában az ékszerek is, amennyiben amott inkább növényi, emitt inkább állati anyagból készülnek. (3. ábra.)

A testcsontítás Afrikában nagy darab földön el van terjedve. Ezek közül a körülmetelésről, a fogkiütésről, a fogak kihegyezéséről és az ajkak átfúrásáról szólunk, mint olyan eljárásokról, melyekkel a test szépségének növelését célozzák. (4. ábra.)

A *körülmetékedés* az iszlámtól érintetlen vidéken a kafferek, becsuánok közt, nagy Szenegambiában és Kelet-Afrikában dívik. Ismeretlen a felső Nílus tájékán a Tanganyika tóig, a Zambezi felső hajlásában a Marutsze–Mambunda birodalomban a busmanok és. hottentották közt. Feltalálható tehát mind a két kultúrákörben.

A *fogkiütés és fogkihegyezés* néha együtt jár, amennyiben a felső metszőfogakat kiütik, az alsókat meg kihegyezik. Érdekes, hogy az egyik vidéken és pedig a határvonaltól nyugatra a felső, máshol t. i. a határvonaltól keletre, az alsó metszőfogakat ütik ki.

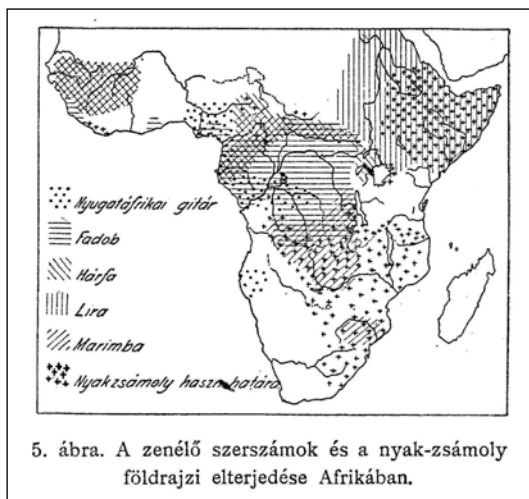
Az *ajakátfürés* a nyugati területen hiányzik.

A *zeneszerszámok* közül specifikusan nyugat-afrikai hangszer a *fadob*, a *gitár* és a *szanza* vagy *négercitera*, de amely délkeleten messze átlépi területünk határait.

A *marimbának* (ütő hangszer) eredeti hazáját nem tudjuk.

A *hárfa* és *lira* észak-afrikai eredetű s már a régi Egyiptomban ismeretesek voltak.

A *nyakzsámoly* elterjedésének két területe van, amit a térkép tisztán mutat (5. ábra.)

A kosárfonás bizonyos faja a nyugati területen hiányzik, ellenben sajátja egy *pipaféle*, az *álarcok*, s ezekkel összefüggésben a *titkos szövetségek*, az *istenítéletek méreggel*, az *emberevés*, emberalakot ábrázoló *fabábványok*. A háziállatok közül hiányzik az *ökör*; a kultúranövények közül eredetileg csak a bab, tök és banán voltak meg biztosan.

Mindezekből már most azt látjuk, hogy Afrika két nagy kultúrateületre válik szét, amelyek bár közvetlenül egymás mellett vannak, mégis világosan azt mutatják, hogy kultúraelemeik eredetére nézve különböznek egymástól. A kérdés már most az, honnan származtak ide ezek a különböző kultúrák? Hogy Afrikának keleti fele egész hosszában arab hatásnak volt kitéve, jól tudjuk. Ez azonban annyira fiatal, hogy az írott történet korába esik, ellenben vannak itt régibb időknek hatásai, amelyeknek eredetére nézve a néprajzi analógiák útmutatására szorulunk.

Nagy általánosságban elmondhatjuk, hogy Afrika egész kultúrája többé-kevésbé elhalványult ázsiai kultúra. De ennél még messzebb is – mehetünk. Ratzel az afrikai íjjakról szóló munkájában kimutatta, hogy a Kongo vidéki és új-guineai íjjak között bizonyos hasonlóság van. Azóta az óceániai kultúrát tüzetesen elemzés alá vették s az összehasonlításból az derült ki, hogy a nyugat-afrikai és ú. n. keleti-pápua kultúra között rokonság van, amely utóbbi Észak-Ausztrálián, Keleti-Melanézián és Keleti-Mikronezián mutatható ki. – Itt csak annyit említünk fel, hogy teljesen a keleti-pápua kultúra vagyona tartoznak a rotangból font és fából faragott pajzsok, álarcok, a titkos társulatok, az emberevés s talán a kéregruha, a fadob és emberszobrok. Afrikában ezek a kultúraelemek egy területen folynak össze, míg Óceániában a sok sziget miatt szét vannak szóródva.

Kérdés már most honnan kapta egyik is, másik is ezeket az elemeket? A felelet az, hogy Indonéziából. A bökkenő azonban az, miképpen juthatott el innen kulturális hatás Afrikába és pedig egyenesen Nyugat-Afrikába? Ezt a következőképpen próbáljuk megmagyarázni. Ha e kultúrakör jellemző tárgyainak földrajzi elterjedését vizsgálat alá vesszük, azt fogjuk tapasztalni, hogy azok közül egynéhány a Zambezi folyó tájékán átnyúlik Nyugat-Afrika partjára. Közel van már most az a gondolat, hogy itt keressük azt az ajtót, amelyen át a kelet felől jövő művelődés a kontinens nyugati partjára áthatolt. Ezt a gondolatunkat úgy látszik megerősíti az a tény is, hogy Madagaszkár szigete, amely a leghathatósabban érezte a maláj hatást, éppen szemben fekszik a Zambezi torkolatával. De még egy másik dolog is segítségünkre jön, az t. i., hogy úgy a nyugat-afrikai, mint az indonéziai kultúra tropikus kultúra, amely elsősorban növényi jellegű. Egy ilyen természetű kultúrának pedig Afrika keleti partvidékeinek szavanna-jellegű tájai, tovaterjedésében áthághatatlan gátul szolgáltak s így az kénytelen volt a Zambezi mentén haladni át a Kongó medencébe fel Szenegambiáig. Később megszakadt közöttük az összeköttetés s a nyugat-afrikai kultúra magára hagyatva elsilányodott. Kelet-Afrikában a dél-ázsiai hatást lassanként nyugat-ázsiai váltotta fel, de a madagaszkári összeköttetés még sokáig fennmaradt.

Most még arra a kérdésre tartozunk feleletet adni, mily úton-módon került ide ez a dél-ázsiai kultúra?

Hogy bevándorlók hozták-e magukkal egy tömegben vagy közvetett úton aprónként ért ide, ma még nem tudjuk eldönteni. Legvalószínűbbnek látszik a lassú, hosszan tartó népbemvándorlás, aminek talán ki lehet majd a nyomát mutatni későbbi vizsgálatokkal a bantu négerek típusában is. Ezek volnának tehát a messze keletről beszármazott kultúrának a viselői.

Az itt elmondottakhoz a magunk részéről csak azt óhajtjuk hozzátenni, hogy az elmélet felállításához kívánatos lett volna az összehasonlító nyelvészet tanúságul hívása is.

A másik nagy kultúrakört, mint mondtuk, emezzel szemben egységesnek tekinthetjük. Ez azonban csak addig állhat meg, míg a kettőt egymással szembeállítjuk, mert mihelyt egyszer magában tekintjük, tüstént találunk ezen az óriási területen olyan különbségeket, amelyek alprovinciák felállítására jogosítanak bennünket, jóllehet a rendelkezésünkre álló anyag korlátozott volta miatt a provinciák elhatárolása nem könnyű dolog.

Összesen 5 ilyen provinciát különböztetünk meg itt, ú. m. 1. Dél-Afrikát a Zambezi és Kunene vonala között; 2. Kelet-Afrikát a Zambezi-től a Tana-folyóig (Angol Kelet-Afrika), ahol a különböző kultúrák alkatrészei tarkán össze vannak keverődve; 3. a keleti szarvat: Abessziniával együtt, amely hamitikus és semitikus elemeket tartalmaz; 4. a felső Nilus vidékét, amely csodálatos elzárkózottságban maradt az idegén hatások ellenében; 5. Szudánt, ahol egy fiatalabb mohammedánus s egy régibb iszlám kultúrát lehet megkülönböztetni. Ha azt az utóbbi réteget vesszük figyelembe, Szudán ismét két, bár jelentéktelen provinciára oszlik, ú. m. keleti- és nyugatira. A kettő között a határ Bornu táján van.

Szudán kultúra vagyonában sok az egyiptomi és kelet-indiai elem. Ez az utóbbi a fiatalabb s főképpen a fémtechnikára terjed ki. Az egyiptomi hatás a Nílus mentén terjedt fölfelé s innen fordult nyugatnak a mai Dar-Fur felé.

A felső Nílus mellékét a nagy kiterjedésű mocsarak elzárták az egyiptomi határoktól.

Nyugati-Szudán, Észak-Afrika felől a Szaharán át, továbbá keletről Kordofánon és Dar-Furon át kapta kultúráját.

Dél-Afrika sokkal szegényebb, mint Szudán, ami arra vall, hogy kelet felől kevés külső hatást kapott. Valószínű azonban, hogy a Zambezi és Limpopo közt fekvő mesés aranyországnak várakat építő, alkalmasint déli arab eredetű lakói nem maradtak hatás nélkül reája. Vannak még ezeken kívül olyan kultúraelemek Afrikában, amelyek alkalmasint nem autochton eredetűek, de ezeket még kevésbé tudjuk magyarázni, mint amazokat.

De viszont vannak olyan elemek is, amelyek az eddig említett kultúrákörök egyikebe sem tartoznak. Ezek között több olyan van, amelyik az ausztráliai és taszmániai művelődéskör tárgyaival, vagy szokásaival van összefüggésben. Ezek valószínűleg a fekete fajta ősrégi kultúrájának maradványai s ezt negritó kultúrának mondhatjuk.

Afrikában tehát a következő kultúrarétegeket különböztethetjük meg:

1. a negritót, amely főleg a legrégibb ausztráliai kultúrával van egy rangban;
2. a nyugat-afrikait, amely a keleti-pápuának felel meg, de fiatalabb elemeket is tartalmaz s nagyon valószínű, hogy Indonéziából származik;
3. olyan réteget, amelyik talán nyugat-pápua művelődési körrel függ össze s alkalmasint szintén Indonéziából származik;
4. olyan réteget, amelynek analogonjai Kelet-Indiában vannak ugyan, de hazája mégis bizonytalan;
5. hamitikus vagy ó-szemitikus réteget Szudánban, Kelet- és Dél-Afrikában;
6. új-szemita (arab) réteget ugyanott.

Az itt elmondottak tehát ezeknek a kultúráknak elterjedését, egymásutánját és eredetét tárgyalják. Mondanunk sem kell talán, hogy ezek még sokkal inkább hipotézisek, mint bizonyosságok. Egy dolog kétségtelen, t. i. a nyugat-afrikai és a kelet-pápua művelődés genetikus összefüggése. Bizonytalan azonban ez utóbbi átvitelének módja, elterjedésének útjai, de még inkább kiinduló vagy keletkező pontja. A földrajzi helyzet azt kívánja, hogy a kiinduló pontot Dél-Ázsiában keressük, de ennek pontosabb meghatározására nem vagyunk képesek, de még inkább arra nem,

hogy ezek a kultúrák itt keletkeztek-e, vagy pedig az a tájék csak átmeneti vidékül tekintendő-e? A régi dél-ázsiai művelődés pontos analizálása talán ezt a kérdést is megoldaná.

Amint ebből a szaggatott kivonatból is láthatjuk, a néprajzi tudomány ez ága, amely tehát az emberi művelődés eredetével foglalkozik, a leíró földrajznak már manapság is becses adalékokat képes szolgáltatni.

(Zeitschrift f. Ethnologie 1905.)

(szerkesztői jegyzet (tudástár – B. Sz.): Bátky Zsigmond ebben a közleményben – amelyben a legszükségesebb helyesírási korszerűsítést elvégeztük – a következő tanulmányt kivonatotja, jöllehet szerzője nevét nem említi, pusztán magára az afrikai témájú dolgozatra irányítja a figyelmét:

ANKERMANN, Bernhard

1905 Kulturkreise und Kulturschichten in Africa, *Zeitschrift für Ethnologie* (Berlin), 37, 1, pp 54–84.

de futólag a másik párhuzamos dolgozatra is utal helyenként:

GRÄBNER, Fritz

1905 Kulturkreise und Kulturschichten in Ozeanien, *Zeitschrift für Ethnologie* (Berlin), 37, 1, pp 28–53.

Azonban nem veszi figyelembe Leo Frobenius korábbi írásait, és ugyanebben a számban megjelent vitairatát, amelyben korábbi kultúrkörökkel kapcsolatos kísérletein túllép, és tudóspartnerei, illetve saját régi dolgozatait is már bizonyos kritikával szemléli:

FROBENIUS, Leo

1897–1898 Die westafrikanische Kulturkreis, *Petermanns Geogr., Mitteilungen* 1897: 225–236, 262–267 – 1898: 193–204, 265–271.

1898 *Der Ursprung der afrikanischen Kulturen*, Berlin, Gebr. Bornträger, XV + 368 pp – 2 Tafeln, 240 Abb., 26 Karten.

1899 *Die naturwissenschaftliche Kulturlehre*, Berlin, Ferd. Dümmler, 32 pp.

1904 *Geographische Kulturkunde. Eine Darstellung der Beziehungen zwischen der Erde und der Kultur nach älteren und neueren zur Belegung des geographischen Unterrichts*, Leipzig, Friedrich Brandstetter, XIV + 923 pp, 18 Tafeln, 43 Kartenskizzen (Teil I: Afrika erschien auch als Sonderdruck im gleichen Verlag, 224 pp, 4 Tafeln, 11 Karteskizzen).

1905 Diskussion, *Zeitschrift für Ethnologie*, 37, 1, 88–90. pp.